

Initiatie van jongens bij de Melanesiërs

Gert Hekma en Reimar Schefold

G.H. Herdt: *Guardians of the flutes. Idioms of masculinity. A study of ritualized homosexual behavior*, New York etc. McGraw-Hill 1981.

Idem (ed.): *Rituals of manhood. Male initiation in Papua New Guinea*, Berkeley etc. University of California Press 1982.

Idem (ed.): *Ritualized homosexual behavior in Melanesia*, Berkeley etc. University of California Press 1984.

G. Bleibtreu-Ehrenberg: *Männbarkeitsriten. Zur institutionellen Päderastie bei Papuas und Melanesiern*, Frankfurt etc. Ullstein 1980.

De negatieve houding in de westerse wereld ten opzichte van homoseksualiteit heeft in verschillende pogingen van bestuurlijke autoriteiten geresulteerd om homoseksuele praktijken in niet-westerse samenlevingen of te negeren of door sociale maatregelen uit te roeien. Enige wetenschappelijke belangstelling voor vormen van homoseksualiteit bij de 'wilden' heeft wel bestaan, meestal op tweeslachtige wijze: als overschrijdingen van westerse normen waren ze tegelijk wetenschappelijk intrigerend en ontoelaatbaar. Een voorbeeld hiervan is het werk van de Nederlandse antropoloog J. van Baal, *Dema* (1966). Daarin worden homoseksuele verhouding begrepen als centraal element in de cultuur van de Marind-Anim (in het zuiden van Indonesisch Irian Jaya). Maar wat voor hen homoseksualiteit precies inhoudt, blijft onduidelijk. Bij de symbolische interpretatie van de homoseksuele rituelen klinkt een ondertoon van afkeuring door die eerder uit een vooringenomen standpunt dan uit de rituelen zelf voortkomt. Hier horen we de stem van de bestuursambtenaar (Van Baal was na de oorlog gouverneur van West-Nieuw-Guinea) die meewerkte om door de overheid als immoreel veroordeelde gebruiken af te schaffen.

Systematische studie binnen de culturele antropologie naar homoseksualiteit ontbreekt vrijwel geheel. Enkele belangrijke oudere werken zijn verkleurd door apologetisme of achterhaalde theoretische uitgangspunten. Vroege voorbeelden zijn de 'Terminal Essay' van Sir Richard Burton bij zijn vertaling van de Sprookjes van Duizendenéén nacht, F. Karschs *Das gleichgeschlechtliche Leben der Naturvölker* (München 1911) en E. Carpenters *Intermediate types among primitive folks* (London 1913). Is Burtons werk vooral een inversie van de christelijke censuur –

overall buiten de christelijke wereld komt volgens hem homoseksualiteit voor en is zij geaccepteerd—de werken van Karsch en Carpenter zijn vooral gedetermineerd door hun biologische theorieën van homoseksualiteit. Het laatste grote overzichtswerk, C.S. Ford & F. Beachs *Patterns of sexual Behavior* (New York 1951) is een cultureel-antropologische statistiek van seksueel gedrag overeenkomstig de sociologie van A. Kinsey, maar is een slechte leidraad vanwege de onbetrouwbaarheid van de etnologische gegevens.

Tegenwoordig zijn wetenschappelijke beschouwingen over homoseksuele praktijken beter mogelijk gezien de emancipatie van homoseksualiteit en homostudie. Het is vooral de jonge Amerikaanse antropoloog Gilbert Herdt die op dit terrein veel publiceert op grond van zijn veldonderzoek op Papua Niugini. Naast hem verdient Gisela Bleibtreu-Ehrenberg vermelding die zich vanuit haar antropologische leunstoel heeft geworpen niet alleen op het onderwerp van de mannelijke initiatie, speciaal bij de Melanesiërs, maar ook op de verhouding van shamanisme, travestie en transseksualiteit¹. Over hun werk betreffende initiatiegebruiken bij de Melanesiërs zal het hier gaan.

Op Nieuw-Guinea bestaan ongeveer 1000 verschillende Papoea-culturen, en bij een gedeelte daarvan (10-20% volgens groffe schattingen) vonden of ook vinden initiatierituelen plaats, waarin homoseksuele praktijken een belangrijke rol spelen. Deze culturen zijn sterk homosociaal, dus geslachtspecifiek georganiseerd. Mannen- en vrouwenwereld zijn vrij strikt gescheiden en mannelijkheid en vrouwelijkheid duidelijk gepolariseerd. Jongens en meisjes worden de eerste levensjaren opgevoed in de wereld van vrouwen. Dit impliceert dat jongens de rituelen van de mannelijkheid nauwelijks zien. Eigenlijk zijn ze in cultureel opzicht door hun opvoeding vrouwelijk; mannelijk worden de jongens pas vanaf het moment dat ze uit de vrouwen- in de mannenwereld worden geplaatst. Dit moment wordt gemarkeerd door de liminale rituelen van de initiatie in de mannenhuizen².

Naast de geleidelijke overdracht van kennis en gebruiken betreffende mannelijkheid, heeft de initiatie een 'natuurlijke' kant. Voor deze Papoea's is mannelijk zaad de essentie van de mannelijkheid. Mannelijkheid betekent kracht en strijdvaardigheid: de Papoea's leefden voor de pacificatie in een voortdurende staat van oorlog. Door middel van homoseksuele handelingen dragen mannen hun zaad en daarmee mannelijkheid over aan de initiandi, en wel op drie wijzen: ofwel door anale ofwel door orale transmissie ofwel door het inwrijven van de huid met zaad. Deze overdracht vindt gedurende langere periodes regelmatig plaats. Als alternatieve bron voor het zaad kunnen bepaalde natuurlijke produkten dienen. Niet alleen de wijzen van inseminatie, maar ook de termijnen verschillen: van enkele maanden tot vele jaren. Het zijn meest jonge mannen, net boven de puberteit, die zaad geven. Zij staan meestal in de ook bij het huwelijk belangrijke verwantschapsverhouding tot de zaadontvangers, namelijk in de classificatori-

sche positie van moeders broers. Na hun huwelijk, en speciaal na de geboorte van een eerste kind, worden mannen veelal geacht niet meer deel te nemen aan deze zaadtransmissies. Op dit patroon bestaan echter vele variaties, zoals dat van de Marind-Anim, waar ook volwassen mannen actief pederastische contacten blijven onderhouden. Maar de algemene tendens is steeds dezelfde: homoseksuele inseminatie van jonge jongens om hen tot mannen te maken. Deze rituelen komen niet alleen voor op Nieuw-Guinea, maar ook verder in Melanesië. Over vergelijkbare rituelen onder vrouwen bestaat geen literatuur.

Kortom, de 'homoseksualiteit' van de Papoea's is totaal verschillend van westerse concepten en praktijken van homoseksualiteit en wij zullen daarover dus slechts in termen van 'homoseksueel gedrag' spreken. Het gaat daarbij niet om een levenslange identiteit van een minderheid. Homo- en heteroseksuele handelingen zijn niet exclusief naar de persoon, zoals in het Westen gewoon is, maar eerder naar de leeftijdscategorie. In een bepaalde tijd van het leven, eerst passief en dan actief, is het voor ieder mannelijk lid van de samenleving niet alleen mogelijk en vanzelfsprekend, maar zelfs een sociale plicht om zich homoseksueel te gedragen. Mannelijkheid is een resultaat van homoseksueel gedrag, en niet zoals tot voor kort naar westerse opvattingen daarmee onverenigbaar. Homoseksuele handelingen zijn een centraal motief in de pedagogie en niet sociaal marginaal. Het homoseksuele gedrag is een verplichte verhouding tussen ongelijken, en niet een liefdesverhouding tussen twee gelijken. De pederastie van de Papoea's is een andere praktijk dan de westerse homoseksualiteit en veronderstelt andere voorstellingen van seksualiteit en geslachtelijkheid. Hun pederastie is elementair voor hun wereldbeeld en mythologie, een integraal onderdeel van de Papoea-cultuur en niet een aberratie van een marginale minderheid. Het is misplaatst om met een westers etiket als homoseksualiteit de Papoea-cultuur te beschrijven. De initiatierituelen zijn geen 'ritualized homosexuality' maar hebben een homoseksuele vormgeving.

Herdt's *The guardians of the flutes. Idioms of masculinity. A study of ritualized homosexual behavior* is het eerste resultaat van zijn onderzoek naar de initiatierituelen van de 'Sambia', schuilnaam (vanwege mogelijke politieke repercussies) voor een cultuur in de oostelijke berglanden van Papua Niugini. Zijn boek verwekte in de Verenigde Staten sensatie, niet alleen vanwege de homoseksuele gebruiken van de Papoea's – waarvan elke antropoloog had kunnen weten – maar vooral ook, omdat de betreffende rituelen nog steeds werden uitgevoerd. Zijn onderzoek was een aangename verrassing voor alle in- en outsiders, maar ook wel een teleurstelling, omdat Herdt maar weinig feitelijke informatie geeft over homoseksueel gedrag in de Papoea initiatiepraktijk. Zijn achtergrond speelt hem daarbij misschien parten: hij heeft naast een antropologische een psychiatrische opleiding gevolgd. Psychologische inzichten zijn zijn belangrijkste theoretische leidraad geweest. Freud wordt geciteerd, merkwaardigerwijs echter niet zijn

werk, dat in verband met seksuele theorievorming interessant is, zoals *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie* (1905). Noch over de actuele homoseksuele praktijken noch over de wijze waarop de deelnemers het ervaren, is Herdt bijzonder expliciet.

Het eerste resultaat zou niet het laatste zijn; meer boeken van zijn hand over de Sambia werden aangekondigd, maar zijn helaas niet verschenen. Daarvoor in de plaats kwamen artikelenbundels over mannelijkheid en homoseksuele rituelen in Melanesië waaraan vele internationaal bekende autoriteiten zoals Van Baal meewerkten: *Rituals of manhood* (1982) en *Ritualized homosexuality in Melanesia* (1984). In beide is Herdt vertegenwoordigd met een artikel; voor de eerste schreef R. Keesing een heldere inleiding over de economische, sociale, symbolische, politieke en sekseaspecten van de mannelijkheidsrituelen en voor de tweede deed Herdt dat zelf met betrekking tot theorievorming over homoseksueel gedrag in Melanesië. Die bijdrage heeft een grote informatieve waarde, maar geen theoretische: Herdt komt tenslotte uit op een diffusionistische theorie; daarmee verklaart hij echter slechts de verspreiding van de homoseksuele rituelen en niet de culturele plaats ervan.

Andere verklaringen voor de homoseksuele rituelen worden in beide artikelenbundels overvloedig aangedragen. Zeer regelmatig vervallen de antropologen in Freudiaans taalgebruik en spreken van oedipale complexen of castratieangst. Die lijn lijkt ons misplaatst psychologisme: de overdracht van psychologische theorieën op sociale verschijnselen. Bij de psychoanalyse gaat het om de driehoek moeder, vader en kind, bij de homoseksuele rituelen is de situatie van de initiatie gecompliceerder en omvat veel meer actoren. Naast vader, moeder (vrijwel afwezig) en zoon treden verschillende mannengroepen op, vrouwelijke stamgeesten en in het bijzonder de homoseksuele partner. Het interessante van de homoseksuele rituelen is juist dat de homoseksuele verlangens van de jongen jegens zijn vader, die de psychoanalyse veronderstelt, niet hoeven te worden verdrongen en dat hun heteroseksualiteit of mannelijkheid daaronder niet lijdt. Het is een slechte vorm van antropologie om een typisch-westerse theorie toe te passen op andere culturen, terwijl over de Papoea's juist materiaal in overvloed bestaat waaruit blijkt dat precies de universalistische pretenties van de psychoanalyse misplaatst zijn.

Een ander, vaak gebruikt verklaringsmodel is de tegenstelling tussen de seksen, of zoals Van Baal het noemt de 'dialectics of sex'. Zijn Marind-Anim mannen zijn bang voor vrouwen en hoewel dominant voelen ze zich inferieur. De vrouwen produceren zoals in vele 'primitieve' samenlevingen meer voedsel dan de mannen; bovendien krijgen en verzorgen zij de kinderen. De mannen buigen hun marginale economische en sociale positie symbolisch om in superioriteit en leggen de nadruk daarom juist op mannelijk zaad en mannelijke activiteiten als oorlog en jacht. Vandaar dat overdracht van zaad op de jongens de basis van hun mannelijk-

heid en homoseksueel gedrag de kern van de mannelijke socialisatie is. Deze lijn van verklaren volgt ook S. Lindenbaum; zij wijst op het voorkomen van pederastische rituelen juist bij die stammen waar mannen een onevenredig klein aandeel in de voedselproductie hebben. Verder wijst zij op de grotere ambiguïteit van mannelijkheid en vrouwelijkheid in de pederastische Melanesische culturen, terwijl de verhouding tussen de geslachten onder sterke culturele spanning staat. De 'gender'-theorie lijkt goede en interessante aanknopingspunten te bieden voor theorievorming betreffende de homoseksuele rituelen van de Melanesiërs, en dat gebeurt in beide bundels³.

Een andere symbolische theorie legt de nadruk minder op externe factoren en meer op bestaande voorstellingen over het voortbrengen van wat als de essentie van het mannelijke wordt beschouwd. Vooral Bleibtreu-Ehrenberg maakt daar in haar boek in het spoor van de classicist E. Bethe veel werk van. Zij benadrukt dat aan allerlei natuurlijke substanties bepaalde krachten worden toegekend. Dat kan excrementen en andere lichamelijke of natuurlijke produkten betreffen, maar in dit geval gaat het in het bijzonder om sperma. Reeds in 1907 wijdde Bethe een klassiek geworden opstel aan 'Die dorische Knabenliebe', waarin hij als eerste in de klassieke wetenschap op een onbevagen wijze de homoseksuele gewoontes van de Grieken aan de orde stelde. Mede aan de hand van aan Melanesië ontleende voorbeelden betoogde Bethe dat sperma kan staan voor de mannelijke deugd (aretè) en hij vergelijkt de Griekse pederastie als overdrachtsituatie met het neerdalen van de heilige geest in het christendom. Aan de hand van vele voorbeelden laten Bethe en Bleibtreu-Ehrenberg zien dat dergelijke vormen van overdracht zeer algemeen zijn, denk bijvoorbeeld aan de bloedbroederschap. De verrassende convergentie in de oorspronkelijke voorstellingen over de betekenis van de pederastie van de Melanesiërs en de Grieken (bij de Grieken hebben deze voorstellingen later een heel andere filosofisch-pedagogische inhoud gekregen) is naar deze redenering het gevolg van een parallelle variatie op een wijd verbreid thema. Met hun 'inseminaties' maken de mannen jongens tot man. Daarmee kunnen ze hun marginale aandeel in het biologische voortplantingsproces met behulp van natuurlijke symbolen compenseren. In zijn artikel 'Semen transactions' in de tweede bundel volgt Herdt het naturalistische symbolisme. Bij de 'Sambia' heeft zaad vijf verschillende waarden: het staat voor erotiek, voortplanting, groei, kracht en spiritualiteit. Zonder zaad geen erotiek en voortplanting, maar ook geen groei, geen kracht en geen beschermgeesten. Herdt benadrukt naast de economische, sociale en politieke zeer sterk de culturele waarde van sperma: het is een eminent cultuurprodukt. Deze symbolische benadering lijkt een belofte voor de toekomst in te houden, zeker voor nader onderzoek van de rituele pederastie. Juist de verwijzingen naar vergelijkbare voorstellingen in het oude Griekenland maken echter het gemis aan aandacht voor het aspect van de persoonlijke ervaring in de publikaties over Melanesië bijzonder duidelijk.

Uit de besproken werken komt duidelijk naar voren dat het bij de pederastische rituelen steeds gaat om de interne samenhang van culturele systemen. De logica van verschillende culturen met vergelijkbare demografische, economische of geografische omstandigheden kan diametraal tegengestelde resultaten opleveren. Culturen waar homoseksueel gedrag veel voorkomt, kennen zowel hoge als lage geboortecijfers. Economische verhoudingen zeggen weinig over de maatschappelijke situatie van homoseksuele arrangementen. Zelfs de sociale, in het bijzonder de seksestructuur heeft geen vanzelfsprekende implicaties. Het meeste wat daarover te zeggen valt, is dat in samenlevingen waar mannelijkheid bijzonder wordt gewaardeerd en de geslachten sterk gescheiden leven, de houding ten opzichte van homoseksueel gedrag duidelijk is geprofileerd. Die kan variëren van bevordering en acceptatie van bepaalde vormen daarvan (de Melanesiërs, in het bijzonder de Marind-Anim) tot stringente afwijzing (de westerse wereld in haar recente geschiedenis). Een belangwekkende toekomstig thema voor homostudie binnen de culturele antropologie en ook binnen de sociale wetenschappen in het algemeen is daarmee aangegeven: de verhouding van homoseksuele en homosociale arrangementen⁴.

Noten

1. G. Bleibtreu-Ehrenberg, *Der Weibmann. Kultischer Geschlechtswandel im Schamanismus. Eine Studie zur Transvestition und Transsexualität bei Naturvölkern*, Frankfurt Fischer 1984.

2. Liminaal, van Latijn limen: drempel, grens, voor het eerst in de antropologie geïntroduceerd door A. van Gennep: *Les rites de passage*, Parijs 1909, in een context die ook in het verband van dit onderwerp zeer interessant is.

3. Zie voor dit perspectief verder S.B. Ortner en H. Whitehead (eds.), *Sexual Meanings. The cultural construction of gender and sexuality*, Cambridge University Press, Cambridge etc. 1981.

4. Dezer dagen wijdt het *Journal of Homosexuality* een speciaal nummer aan 'Anthropology and homosexuality', Volume 11, 3/4, aangekondigd voor juli 1985.